

RECENZJE

EDUKACJA HUMANISTYCZNA nr 2 (39), 2018
Szczecin 2018

***Kwestia ukraińska w działalności Służby Bezpieczeństwa
PRL. Dokumenty i materiały***

oprac. Arkadiusz Słabig

**Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni
przeciwko Narodowi Polskiemu**

Warszawa 2016, ss. 702

Polska, bez względu na okres historyczny, przez stulecia była państwem o strukturze wielonarodowej. W dużej mierze wynikało to z rozległości terytorialnej Rzeczypospolitej, pod panowaniem której przez wieki znajdowały się tereny dzisiejszej Litwy, Białorusi i Ukrainy. Ponadto jej rdzenny obszar zamieszkiwali przedstawiciele innych narodowości, jak choćby Żydzi, Niemcy czy Czesi. Kres Rzeczypospolitej wielu narodów przyniosła dopiero II wojna światowa z hekatombą ofiar oraz zmianami, które potem nastąpiły. Przesunięcia granic, powstanie nowych państw narodowych, wysiedlenia i przesiedlenia oraz polityka narodowościowa Polski Ludowej przyczyniły się do niemal całkowitego ujednoczenia etnicznego dzisiejszego społeczeństwa polskiego. Najlepiej obrazuje to zestawienie szacunków Jerzego Tomaszewskiego opracowanych na podstawie danych ze spisów ludności przeprowadzonych w Polsce w latach 1921 i 1931, danych ze spisu powszechnego z 1946 roku, w którym jako jedynym po wojnie znalazło się pytanie o narodowość, oraz dane statystyczne pochodzące ze współczesnego nam Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z roku 2011. Polacy stanowili w nich odpowiednio 64%, 85% i 97% wszystkich mieszkańców kraju. Spośród czynników mających największy wpływ na taką dynamikę zmian w strukturze społeczeństwa polskiego w kontekście przedmiotu recenzowanej pracy na szczególną uwagę zasługuje wspomniana już wyżej polityka narodowościowa PRL. Opierała się ona na koncepcji państwa jednorodnego narodowo, a stan ten, przeciwstawiany okresowi II Rzeczypospolitej, był uważany za jedno z podstawowych osiągnięć nowej rzeczywistości politycznej. Wykorzystywana zwłaszcza na przełomie lat 40. i 50. XX wieku teoria o zaostrzającej się walce klasowej znalazła w Ukraińcach, Niemcach i przedstawicielach innych politycznie postrzeczanych narodowości naturalnych wrogów systemu. Prowadziło to do dyskryminowania i zwalczania wszelkich przejawów odmiennej tożsamości narodowej, postrzeganych jako eksponowanie postaw nacjonalistycznych, niemożliwych do pogodzenia z propagandowymi hasłami o jedności klasowej wszystkich obywateli Polski Ludowej. Polityka ta z różnym nasileniem była kontynuowana przez cały okres rządów Polskiej Zjednoczonej Partii

Robotniczej. Jeden z jej stałych elementów stanowiła kontrola i inwigilacja środowisk mniejszości narodowych przez organy bezpieczeństwa państwa. Tego też zagadnienia dotyczy recenzowana publikacja, będąca zbiorem materiałów źródłowych na temat działalności Służby Bezpieczeństwa PRL wobec mniejszości ukraińskiej w Polsce.

Autorem odpowiedzialnym za opracowanie wyżej wspomnianych materiałów jest związany z Akademią Pomorską w Słupsku doktor Arkadiusz Słabig. Do jego głównych zainteresowań badawczych zaliczyć należy przede wszystkim historię mniejszości narodowych na Pomorzu Zachodnim i Środkowym oraz działalność organów bezpieczeństwa państwa wobec tychże społeczności. Prezentowany tom w naturalny sposób dotyczy obu zagadnień. Celem, jaki stawia sobie autor (s. 10), jest udostępnienie szerszemu gronu czytelników materiałów źródłowych znanych dotąd jedynie nielicznym historykom oraz próba uzupełnienia dotychczasowego stanu badań nad problemem rozpracowywania ludności niepoleskiej przez policję polityczną Polski Ludowej.

Publikacja ta została wydana przez Instytut Pamięci Narodowej – Komisję Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu w Warszawie w roku 2016 w ramach Centralnego Projektu Badawczego IPN „Aparat bezpieczeństwa wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców”. Liczy sobie 702 strony, na które składają się: wprowadzenie (s. 7–10), cztery autorskie rozdziały (s. 11–115), nota edytorska (s. 116), wykaz dokumentów (s. 119–131), dokumenty źródłowe (s. 133–658), bibliografia (s. 659–676), wykaz skrótów (s. 677–680) oraz indeks osób (s. 681–702). Recenzentami wydawniczymi byli: dr hab. Roman Drozd oraz prof. dr hab. Igor Hałagida.

Opracowanie można podzielić na dwie, niemal odrębne części – odautorską oraz źródłową. W części pierwszej Arkadiusz Słabig w czterech kolejnych rozdziałach przybliży czytelnikowi zagadnienia, dla których materiałem źródłowym są zebrane i opracowane przez niego dokumenty z działalności służby bezpieczeństwa PRL wobec mniejszości ukraińskiej. I tak rozdział pierwszy (s. 11–45) poświęcony jest tejże społeczności w ujęciu retrospektywnym w latach 1944–1989. Opisane zostały w nim proveniencja, rozmieszczenie, struktura, oraz aktywność społeczno-polityczna Ukraińców w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem działalności Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii oraz akcji „Wisła”, które to już w drugiej połowie lat 40. XX wieku zdeterminowały na następne niemal pięćdziesiąt lat wzajemne stosunki pomiędzy Polską Rzeczpospolitą Ludową a zamieszkującą jej terytorium mniejszością ukraińską. Drugi (s. 46–53) i trzeci (s. 54–88) rozdział to zarys działalności aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec Ukraińców, odpowiednio do i po 1956 roku. Dowiadujemy się z nich między innymi o strukturze instytucji odpowiedzialnych za rozpracowywanie środowisk mniejszości oraz poznajemy najważniejsze operacje i przedsięwzięcia organów bezpieczeństwa PRL skoncentrowane na społeczności ukraińskiej. Rozdział ostatni (s. 89–115) to elementy „kuchni” SB: środki, metody i formy pracy operacyjnej tej służby w świetle wcześniej opisywanej działalności wobec przedstawicieli mniejszości ukraińskiej.

Drugą część pracy (s. 117–658) stanowią tytułowe sto osiemdziesiąt cztery dokumenty i materiały z działalności służby bezpieczeństwa PRL. Zdecydowana większość z nich nie

była nigdy dotąd publikowana. Są one efektem kwerendy prowadzonej przez autora w archiwach oddziałów Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku, Gdańsku, Katowicach, Lublinie, Poznaniu, Rzeszowie, Szczecinie, Warszawie i Wrocławiu. Stanowią niezastąpione źródło informacji o obszarze zainteresowania służb tego okresu, metodach działania, posiadanym przez nich stanie wiedzy na temat środowisk mniejszości ukraińskiej oraz wyraźnie zideologizowanym podejściu ich przedstawicieli do kwestii narodowościowych. Poukładano je w porządku chronologicznym. Pierwszy to sporządzony 25 stycznia 1957 roku w Warszawie *Raport naczelnika Wydziału V Departamentu II MSW dla dyrektora Departamentu II na temat współdziałania z Komitetem Bezpieczeństwa Państwowego (KGB) ZSRR* (s. 133), ostatni natomiast – datowany na 16 maja 1990 roku w Katowicach *Meldunek o zakończeniu sprawy obiektowej krypt. „Kurhan”* (s. 658). Wszystkie zostały poddane opisanemu przez autora (s. 116) opracowaniu edytorskiemu oraz opatrzone przypisami ułatwiającymi analizę. Całość wieńczą starannie przygotowane bibliografia, wykaz skrótów i indeks osób.

Praca pomimo *stricte* naukowego charakteru została napisana językiem jasnym i łatwym w odbiorze dla czytelnika niezajmującego się omawianą tematyką, co w połączeniu z licznymi wyjaśniającymi przypisami jest niewątpliwym atutem nadającym walor popularyzatorski.

Trudno oprzeć się wrażeniu, że recenzowane opracowanie nosi znamiona ważnej pozycji z punktu widzenia badaczy dziejów – zarówno dziejów społeczności ukraińskiej w Polsce, jak i działalności aparatu bezpieczeństwa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wobec przedstawicieli mniejszości narodowych. Stanowi ono świetne uzupełnienie prac już istniejących, a przede wszystkim prezentuje materiały źródłowe dokumentujące działalność operacyjną służb specjalnych PRL wobec Ukraińców zamieszkujących w Polsce, które jak dotąd były dostępne i znane jedynie nielicznym historykom.

Amadeusz Urbanik